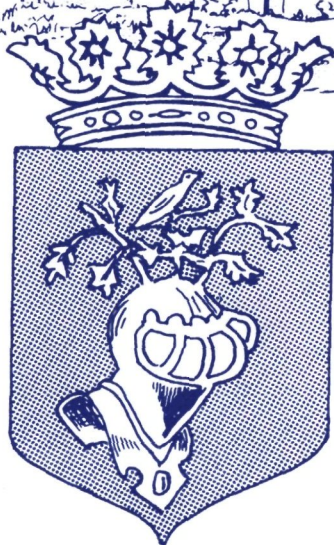

87/4

Helmonds Heem

HEEMKUNDEKRING
HELMOND
PEELLAND

Helmonds Heem is een uitgave van de Heemkundekring
Helmond-Peelland. Het blad verschijnt viermaal per jaar.

Uitgave van dit tijdschrift is slechts een van de activiteiten
van Heemkundekring Helmond-Peelland. Andere activiteiten
zijn onder andere toponymie, genealogie en archeologie.

De Heemkundekring hoopt door middel van haar activiteiten
het Helmondse Heem te beschermen.

Belangstellenden zijn in onze vereniging natuurlijk van harte
welkom.

ISSN 0166 - 3585

Uitgave

van Heemkundekring

Helmond-Peelland

Opgericht 24 mei 1948

3-Maandelijks Tijdschrift

December 1987 - Nr.4

Inhoud:

Redactioneel.....3

Bruijnswaard.....4

Mevr.H.v.Schijndel-
Kattestaart

De Helmondse Kernnamen.....9

A.J.Bodemeijer

Oprukkend Brabant,
ontwakend Helmond.....12

Geert-Jan van Bussel

Scheepstal.....33

Jan Zeeuwen

EIGENDOM
HEEMKUNDEKRING
HELMOND-PEELLAND

Sekretariaat en abonnementen:

J.Vincent, Gooisehof 164,
Helmond - Tel.04920-40707

Redaktie:

Geert-Jan v. Bussel
Sanne Vonk
Jan Zeeuwen

Redaktie-adres:
Dennehoutstraat 9 -tel.33236
5706 XS Helmond

Typewerk: mevr.v.Mierlo
Mierlo

Kringlidmaatschap, inkl.
abonnement f 25.- per jaar
Abonnement zonder kring-
lidmaatschap f 15.- per jaar

Penningmeester:

H.v.Laarhoven, Steenweg 59
5707 CE Helmond

Giro 26.41.099
Amrobank, Helmond
rek.nr.48.80.23.300

HELMOND-PEELLAND
HEEMKUNDEKRING
EIGENDOM

REDACTIONEEL.

Het laatste nummer van 1987 ligt bij U in de bus. Ook dit jaar kwamen er weer vier nummers van de pers. We hopen dat ieder zich heeft kunnen vermaken met het gebodene. Dit decembernummer is ook het laatste nummer dat onder verantwoordelijkheid van G.J. van Bussel verschijnt. Na vijf jaar deel uitgemaakt te hebben van de redactie verlaat hij het redactieteam om zich met andere activiteiten te gaan bezighouden. Helaas is het nog niet mogelijk geweest een opvolger te vinden, zodat vooralsnog de redactie blijft bestaan uit twee personen, namelijk mevrouw Sanne Vonk en de heer Jan Zeeuwen. Aanvulling van de redactie is echter gewenst. Vandaar hier een oproep voor belangstellenden. Zij die menen redactionele werkzaamheden te kunnen verrichten, af en toe eens een stukje kunnen schrijven, kunnen zich melden bij een van de leden van de redactie. Niet dringen alstublieft !

In dit laatste nummer een artikel van *G.J. van Bussel* waarin hij een schets geeft van de politieke situatie aan het begin van de dertiende eeuw in Brabant en Helmond. Mevrouw *H.J.M. van Schijndel-Kattestaart* schrijft in een artikel over de lusttuin "Bruijnswaard", gelegen op de plaats waar later de fabrieken van Diddens en van Asten waren gebouwd. "Good old" *Jan Zeeuwen* verzorgde opnieuw een korte schets, nu met als uitgangspunt de "Scheepstalbruggetjes". Rest ons nog, in aansluiting met de door het bestuur van de kring uitgesproken wensen, U zalige kerstdagen toe te wensen en een gelukkig 1988. Moge dat nieuwe jaar U brengen wat U ervan wenst, en ons een nieuw redactielid (Amen).

De redactie.

Bruynswaard

H.J.M. van Schijndel-Kattestaart.

Enkele jaren geleden stuitte ik, bij een onderzoek in de krant 'Het Nieuws van de Week' van 1886, op een bericht waarin melding werd gemaakt van het feit dat de lusttuin "Bruijnswaard" in Helmond zou verdwijnen (1). Een andere omschrijving of ligging werd niet vermeld. Voor de lezers van 'Het Nieuws van de Week' in die tijd was de tuin ongetwijfeld een begrip. Later ontdekte ik dat de textielfabrieken van Diddens en van Asten waren gebouwd op de voormalige tuin "Bruijnswaard" (2).

Beide gegevens waren het begin van een onderzoek naar deze tuin. Juist nu dit gebied weer volop in de belangstelling staat door de sloop van de "didas" en de bouw van verpleeghuis Keyserinnedaal is het interessant te weten wat hier vóór die tijd gelegen was.

Rond 1830 bestond dit gebied, gelegen tussen de Zuid-Willemsvaart en de Oude Aa, uit weilanden met in het midden daarvan een boomgaard. Rond de watermolen stonden wat losse huizen en twee rijen arbeiderswoningen (3). Het grootste deel van deze gronden was eigendom van Helena Maria Douven, weduwe van Leonardus Swinkels (4). Na haar dood, in 1837, erfde hun enige kind Maria Elisabeth deze gronden (5).

Al spoedig werden de weilanden heringericht. In 1839 wordt al melding gemaakt van een "plaisierbosch" en een "plaisiertuin". Nadat rond 1840 in het midden van de voormalige boomgaard een "plaisierwater" was aangelegd en in 1845 de stichting van een "koepel" plaats vond was de tuin gereed.

Zij zag er toen als volgt uit: in het noorden een weiland (B 705), daaronder de tuin (B 706) met in het midden een vijver (B 708). Bij de Kanaaldijk een koepelwoning (B 707) en in het zuidelijkste gedeelte, tussen de Kanaaldijk en de watermolen de moestuinen, schuren, serres, broeikassen en -bakken. De tuin was beplant met talrijke (lei)bomen, gewassen, bloemen en planten. In de kassen groeiden druiven (6).

Het geheel was in een landschappelijke stijl ingericht. Een stijl die in Engeland in de 18de eeuw begon als antwoord op de strakke, geometrische Franse tuinen. Deze stijl vond in het begin van de 19de eeuw in Nederland veel weerklink.

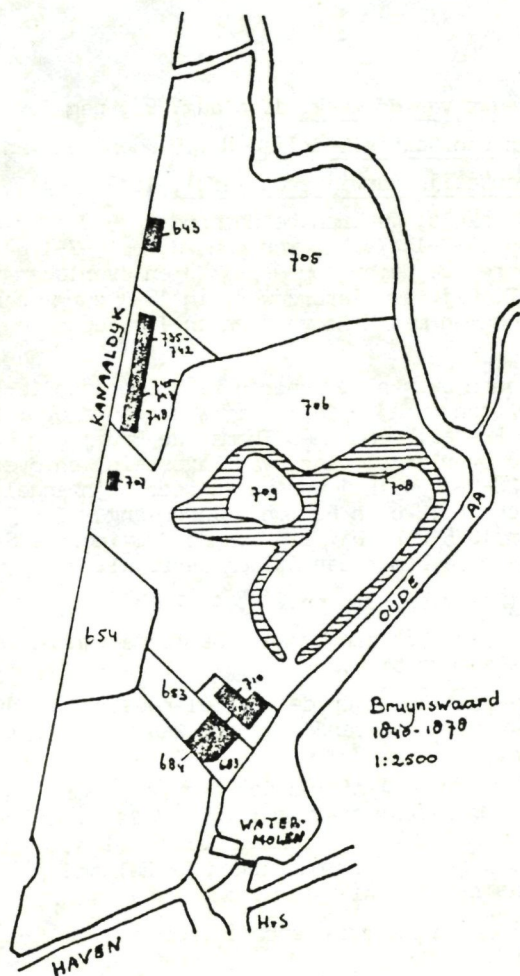
De tuin kreeg de naam "Bruijnswaard", een combinatie van de naam van de echtgenote van Maria Elisabeth Swinkels, Frederik Johannes Thomas de Bruijn en de naam van het gebied waarin de tuin gelegen was en dat van oudsher de Waard heette.

Hoe intensief de familie de Bruijn de tuin heeft gebruikt is niet meer na te gaan. Frederik de Bruijn was van beroep wijnhandelaar. De aanwezigheid van druivenwijngaarden in de broeikassen duidt wel op zijn interesse in deze. De familie bewoonde een groot huis aan de Vestraat dat de Bruijn in 1835 had laten bouwen (7). De tuin van dit pand was niet erg groot. Verder liet de familie in 1845 in de tuin een koepeltje bouwen. Het bouwen van zo'n theekoepeltje was een typisch Nederlands verschijnsel. Men vond ze op plaatsen waar wat te beleven was zoals langs het water en wegen. Het koepeltje van Bruijnswaard werd gesitueerd aan de Kanaaldijk waar men uitzicht had op de voorbijvarende schepen. In tegenstelling tot de meeste van deze koepeltjes was dit gebouwtje vrij groot. Later zou het dienst gaan doen als woning. Overigens is het dit koepeltje dat het langste behouden is gebleven. Oude Helmonders kennen het ongetwijfeld onder de naam Nijverdal (8).

Na de dood van het echtpaar de Bruin-Swinkels erfde hun zoon Stephanus Leonardus Aloisius de tuin (9). Ook hij en zijn gezin zijn de tuin blijven gebruiken. Na zijn dood, in 1878, werd de tuin door zijn drie kinderen verkocht (10).

De openbare veiling van Bruijnswaard vond plaats op 11 juli 1878 voor notaris Antoon Dijkhoff en werd gehouden in de herberg van de weduwe van de Laar. Met deze veiling kwam er een einde aan de tuin. Het geheel werd namelijk in gedeeltes verkocht. Hiervoor zal de reden wel geweest zijn dat de verkoop in gedeeltes uiteindelijk meer zou kunnen opleveren. Het vestigen van b.v. een fabriek aan de Kanaaldijk was zeer in trek. Door aan meerdere personen te verkopen bracht de tuin het bedrag van ruim f 30.000,- op. De gronden bij de watermolen (B 683, 684, 710 en gedeeltes van 653, 706 en 708) werden verkocht aan Willem Antonie Ramaer. Die deze in 1886 weer doorverkocht aan de bloemist Jacobus van Gerwen. Deze zal ongetwijfeld gebruik hebben gemaakt van de broeikas-sen. Drie jaar later werd Willem Prinzen de nieuwe eigenaar.

Martinus en Hendrikus van Thiel kochten percelen grond aan de Kanaaldijk (gedeeltes van B 653 en 654), waar zij in 1886 een fabriek stichtten. Het noordelijk gedeelte (B 705 en gedeeltes van 706 en 708) werd eigendom van de fabrikant Willem Swinkels. Ook die stichtte hier een bedrijfje. Het overige werd gekocht door Willem van Asten sr. Deze liet onmiddellijk de helft van de tuin bebouwen met een stoomweverij en ververij en verhuisde toen zijn fabriek, die tot dan toe aan de andere kant van het kanaal lag. Een gedeelte van de tuin, waaronder het water, bleef nog intact. Pas in 1908 werd ook dit bebouwd. Het laatste restant van Bruijnswaard, het koepeltje kwam toen, omringd door enkele bomen, tussen de fabrieksgebouwen te liggen. Toen in 1919 weer uitbreiding van de afbriek vereist werd, viel het pandje onder de slopershamer. Hiermee was het laatste restje van de lusttuin Bruijnswaard verdwenen.

1. Reconstructietekening van de lusttuin Bruijnswaard.

643= huis en erf; 653= moestuin; 654= moestuin;
 683= moestuin; 684= huis en erf; 705= weiland ;
 706= lusttuin; 707= koepelwoning; 708= vijver;
 709= lusttuin; 710= schuur, serre, broeikassen;
 735-742 en 745-747= arbeiderswoningen; 748= moes-
 tuin.

NOTEN

1. GAH, Het Nieuws van de Week, 1886 aug. 28, pag 3.
2. De groei van een textielbedrijf, N.V.Diddens en van Asten, 1950.
3. GAH, Oorspronkelijk Aanwijzende Tafel, 1832.
4. Leonardus Swinkels, geboren te Helmond op 5-2-1762 en aldaar overleden op 24-9-1827. Hij was gehuwd, op 9-7-1784 met Helena Douven, geboren te Gemert op 9-1-1748 en overleden te Helmond op 17-4-1837. Hij was bierbrouwer, in 1794 burgemeester en had in 1811 samen met H.Rooyakkers en J.v.Eupen een linnen-fabriekje.
5. Maria Elisabeth Swinkels, geboren te Helmond op 16-3-1791 en aldaar overleden op 13-9-1873. Zij was gehuwd op 1-12-1826 te Helmond met Frederik Johannes Thomas de Bruijn, geboren op 30-5-1795 te Overlangel (land van Ravestein) en overleden te Helmond op 28-7-1856. Hij was van beroep wijnhandelaar en vestigde zich in 1826 in Helmond. Jarenlang was hij gemeenteraadslid. In 1835 werd hij lid van de Provinciale Staten en in 1850 van de 1e Kamer der Staten-Generaal.
6. GAH, Not.A., inv.nr.427, nr.289, 11-7-1878.
7. Dit pand werd in 1964 afgebroken. De firma van Boxtel is nu op deze plaats gevestigd.
8. De naam Nijverdal duidt op de textielindustrie en dateert dan uit de tijd waarin het pand eigendom was van de firma Diddens en van Asten.
9. Stephanus Leonardus Aloisius de Bruijn, geboren te Helmond op 20-6-1832 en aldaar overleden op 8-3-1878. Hij was gehuwd op 28-10-1856 met Regina Cornelia Maria Smits, geboren op 15-1-1830 te Eindhoven en overleden te Helmond op 16-11-1876. De Bruijn was net als zijn vader wijnhandelaar.
10. a. Maria Elisabeth Joanna Stephania, geboren 25-12-1857 te Helmond.
b. Frederik Joseph Maria, geboren 26-11-1859 te Helmond.
c. Josephus Stephanus Maria, geboren 20-10-1861 te Helmond.

DE HELMONDSE KERNNAMEN IN 1947

Als ik iets ga schrijven over Kernnamen, zal eerst gezorgd moeten worden, dat de lezer weet, wat een kernnaam eigenlijk is.

Men spreekt van een kernnaam als meer dan de helft der naamdragers in één en dezelfde gemeente woont. Tevens moeten er in totaal meer dan 100 personen met die naam zijn.

De laatste volkstelling in Nederland, waarvan bijna al de gegevens zijn uitgewerkt en gepubliceerd, is die van 1947. De uitkomsten hiervan liggen ten grondslag aan volgend overzicht.

De beperking, die ik maakte, geldt de provincie Limburg, want hoewel van alle andere provincies en enkele grote steden een boek is verschenen, waarin de uitkomsten van de telling zijn vermeld, laat dat van voornoemde provincie nog op zich wachten. Dat dit vooral voor ons, als grens-provincie zeer spijtig is, laat zich denken.

Men begrijpt dat, als we het over Helmondse Kernnamen hebben, dit familienamen zijn, die hier veelvuldig voorkomen en, in verhouding, elders veel minder zijn vertegenwoordigd. Men zou denken, dat bijvoorbeeld van Bokhoven, van Lierop, van Stiphout, van Lieshout en Langewouters kernnamen zijn, maar dat dit niet zo is, laat volgend lijstje zien.

<u>naam</u>	<u>aantal in Helmond</u>	<u>totaal in Nrd.-Brabant</u>
van Bokhoven	137	596
van Lieshout	420	2759
van Stiphout	268	867
Langewouters	33	35
Martinali	43	67
Filippini	57	97

Men ziet het: de eerste drie halen de 50% niet en de laatste drie komen niet tot totaal 100 naamdragers. Die grens van 100 moet wel gelegd worden, want anders zou in een gemeente één gezin met wat kinderen al voor een kernnaam kunnen zorgen.

De Helmondse Kernnamen in 1947 waren:

<u>naam</u>	<u>in Nrd.-Brabant</u>	<u>waarvan in Helmond</u>
van Aerle	139	97
Bombeeck	127	90
van Duppen	116	69
Duymelinck	100	82
van de Reek	269	159
van Rijt	225	118
Verspaget	190	138

Men ziet, dat Duymelinck het toen maar net haalde. Het percentage Helmonders met die naam 82% = het aantal Helmondse naamdragers is wel zeer hoog. De oorzaak hiervan zal zijn, dat, destijds, de stamvader van dit geslacht zich vanuit België in Helmond heeft gevestigd. Alle personen in Helmond met Duymelinck als achternaam, stammen van hem af. In het begin woonden ze allemaal hier en later zijn er enkelen vanuit Helmond naar elders verhuisd.

Met b.v. van Aerle is dit niet het geval. Die behoeven geen directe familie van elkaar te zijn. Hun voorouders zullen wel direct of indirect, via een andere gemeente, uit Aerle

komen. Evengoed zullen er vroeger lieden uit Aerle zich in Eindhoven enz. hebben gevestigd, die zich toen van Aerle zijn gaan noemen, maar dat zijn er dus niet veel geweest. Helmond ligt ten eerste dichterbij en ten tweede kunnen die van Helmond vruchtbaarder zijn geweest.

Met van Lieshout en van Stiphout is het weer anders. Hiervan zijn er vroeger verhoudingsgewijs wél veel in Eindhoven enz. enz. gaan wonen. U zag het: in Helmond 420 van Lieshouts en in geheel Nrd-Brabant 2759!

In onze provincie waren er in 1947 totaal 264 kernnamen, die tesamen slechts 0,69% van de gehele populatie uitmaakten. De Helmondse Kernnamen volgen ook wel de trend van alle Brabantse familienamen. Er zijn namelijk veel toponymen bij. Dat zijn familienamen, die zijn afgeleid van aardrijkskundige benamingen, vooral van Nrd.-Brabantse plaatsnamen.

Namelijk van Aerle, van Duppen (althoewel ik niet weet waar dit ligt of lag; misschien ook een verbastering?), verder van de Reek, van Rijt en Verspaget = van de Spaget is een uithoek in Stiphout.

Echte Brabantse namen zullen nooit kernnamen zijn; zie
volgend staatje:

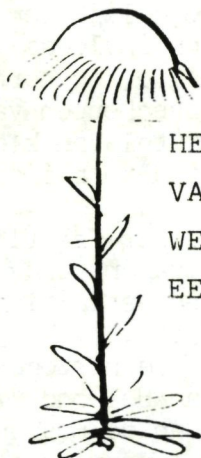
naam	aantal gemeenten, waar- in naam voorkomt	tot.aantal naam- dragers in prov.
van de(r) Ven	114	6311
van de(r) Heijden	116	5864
Verhagen	108	2417
van Dongen	90	3946
Smulders	80	2674
Schellekens	80	1908
Meulendijks	31	799.

Bij de laatste, Meulendijks, is het zelfs zo, dat deze naam
in Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel bij elkaar
maar driemaal voorkwam. Hier doet zich het gemis van het
overzicht van Limburg voelen, want daar zullen er m.i. wel
meer wonen.

Enfin, is uw naam hierboven niet behandeld en wilt u er
toch meer van weten, dan is dat allemaal te vinden in:
Het repertorium van Nederlandse Familienamen Provincie
Nrd.-Brabant. Dit naslagwerk is op vrijwel ieder archief
in onze provincie in te zien.

A.J.Bodemeijer, Noordende 36, 5701 SR Helmond

+++++

HET BESTUUR
VAN HEEMKUNDEKRING HELMOND-PEELLAND
WENST U
EEN GELUKKIG EN GEZOND 1988

OPRUKKEND BRABANT, ONIWAKEND HELMOND: EEN SCHETS
VAN DE POLITIEKE SITUATIE OMRENT DE OVERGANG VAN
DE TWAALFDE NAAR DE DERTIENDE EEUW.

G.J. van Bussel.

1. INLEIDING.

De stad Helmond ontstond op een moment dat de hertog van Brabant een zeer intensieve politiek voerde om het met veel pijn en moeite verkregen noordelijke gedeelte van het hertogdom te stabiliseren en te consolideren.

De Brabantse Hertogen hadden al met al ongeveer vier decennia nodig gehad om zich meester te maken van het huidige Noord-Brabant, oorspronkelijk een politiek vacuüm tussen de territoria en invloedsferen van de graven van Holland en Gelre, de hertogen van Lotharingen (Brabant) en de bisschoppen van Utrecht en Luik. Een gebied waarbinnen tal van kleinere territoriale heren poogden overeind te blijven onder de druk van hun machtige burenen.

Hendrik I, *dux Lotharingiae et Brabantiae* (1190-1235), heeft, door een groot aantal rivalen terug te dringen, het gebied in bezit genomen en definitief aan zijn landsheerlijkheid toegevoegd (1).

Dit artikel beoogt om te tonen dat de hertogelijke verwerving en de stadsvorming van Helmond voortkwamen uit een bewuste politiek van de Brabantse hertog, en dat bestudering van zowel verwerving als stadswording uit moet gaan van de algehele politieke achtergrond.

Henricus de 1.

Henrich de strijsbaer de iij. de 1. Hertoghe.

Henrich de sone van Godefron genacint de strit:
vaere godefrons de derde sone. is gheweest de 1.
Hertoghe van Brabant int iaer xi. c. lxxv. ende
heeft geregeert xlviii. iaer. Onder veel ooslogen heeft
hi de Stadt van Iudich godesfrucert. En sterfte Coleu
int iaer xij. c. xxxv. ende is begrauente lueuen.

Afbeelding van hertog Hendrik I van Brabant.
Uit: H. Barlandus, Ducum Brabantiae Chronica.
(Bibliotheek van het Noordbrabants Genoot-
schap, 's-Hertogenbosch.)

2. OPRUKKEND BRABANT.

Rond 1100 nog waren de bezittingen van de toenmalige graven van Leuven voornamelijk geconcentreerd in de zuidelijke delen van het latere hertogdom. Pas in de loop van de twaalfde eeuw wisten de graven hun territorium zeer aanzienlijk uit te breiden. De verwerving van het markgraafschap Antwerpen in 1106 mag worden beschouwd als het begin van die snelle machtsontplooiing. In datzelfde jaar ontvingen ze de hertogelijke waardigheid van Neder-Lotharingen, een loze, maar zeer eervolle titel, die veel territoriale aanspraken kon dekken. Dat de Duitse keizer, zeker vóór 1152, aan de roerige hertogen de voogdij over alle abdijen in hun gebied toekende is voor hun expansie eveneens van zeer grote betekenis geweest (2).

Rond het midden van de twaalfde eeuw zijn in het noordelijk deel van het latere hertogdom nog nauwelijks activiteiten van de hertogen te bespeuren. Hun enige steunpunt hier was het landgoed Orthen, dat ze in leen hielden van de bisschop van Utrecht, en dat op een strategisch zeer gunstige plaats gelegen was (3). Ondanks voortdurende (mislukkende) pogingen zich meester te maken van de bezittingen van de proosdij Meerssen in Lithoijen aan de Maas (vlakbij Lith), blijven intensieve activiteiten van de hertogen over het algemeen nog uit (4). Zij hielden zich voornamelijk bezig met de afronding van hun reeds verworven bezittingen en met het verkrijgen van de verschillende enclaves die daarbinnen nog bestonden (5). Hoever de hertogelijke bezittingen zich in 1190 naar het noorden uitstrekten is zeer moeilijk te bepalen. Het is echter bijna zeker dat de macht van de hertog al reikte tot voorbij Oisterwijk, Arendonk en Turnhout. Verder noordwaarts was op dat moment naast Orthen ook Tiel in de macht van de hertog (6). In deze noordelijke streken echter was hét zwakke punt van de hertogelijke bezittingen dat ze zeer verbrokkeld waren

en verspreid tussen de bezittingen van andere landsheerlijke vorsten. De graaf van Holland oefende invloed uit in dit gebied door het bezit van Strijen en Geertruidenberg (7). De bisschop van Utrecht probeerde door van enkele kleinere bezittingen in dit gebied gebruik te maken een vinger in de pap te krijgen én te houden, terwijl zijn Luikse collega in het oostelijke deel van het gebied veel zeggenschap had (8). De graaf van Gelre bezat vele rechten en oefende zeer grote invloed uit en streefde zelfs naar meer, namelijk de opperheerschappij over de Kempen (9). Verder waren er een groot aantal vrije heerlijkheden, waarvan Breda een van de belangrijkste was (10). Kortom, dit noordelijke gebied was een conglomeraat van machtige territoriale vorsten die ieder voor zich hoopten de opperheerschappij in het gebied te verwerven, en plaatselijke heren die alle moeite deden zich te handhaven. De grootste kanshebber voor de opperheerschappij leek in eerste instantie de graaf van Gelre; daartegenover was de strategische positie van de hertog van Neder-Lotharingen uitermate zwak.

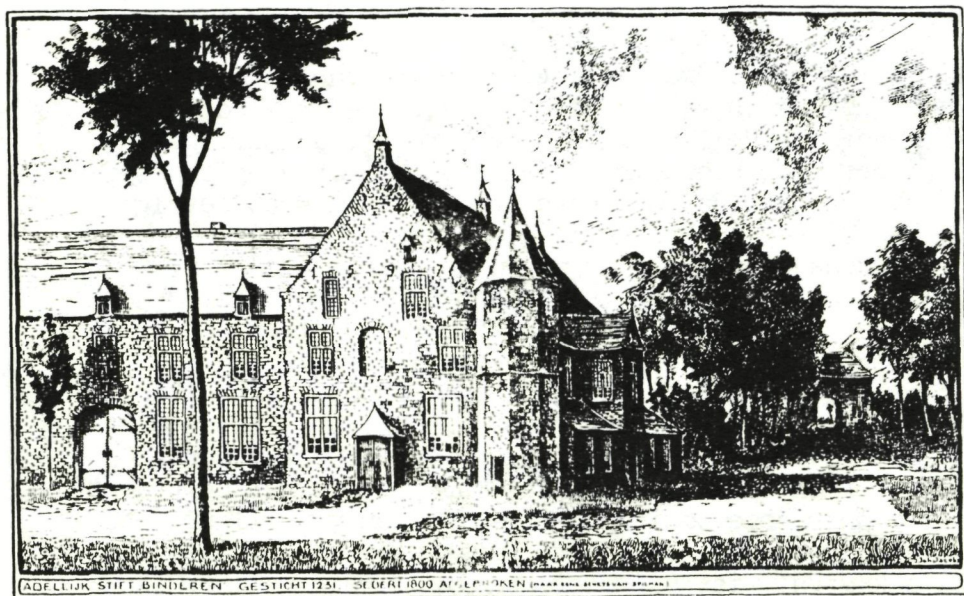
Hertog Hendrik I stelde zich ten doel die situatie in zijn voordeel te veranderen, en in de periode 1190-1232 slaagde hij er ook in zijn concurrenten buitenspel te zetten (11). Op systematische wijze streefde hij vanaf het begin van zijn regering naar een versterking van zijn noordelijke bezittingen. Absolute veiligstelling daarvan zou hij echter pas kunnen bereiken wanneer alle "vreemde" gezagselementen en enclaves waren geëlimineerd (12). Hij zette dan ook alles op alles om dat te bereiken.

Om zijn macht te versterken stonden hem een aantal instrumenten ter beschikking; om zijn opperheerschappij erkend te krijgen door de hem beconcurrerende territoriale vorsten was strijd echter absoluut noodzakelijk.

Voor de machtsversterking van de hertog zijn twee juridische gegevens van grote betekenis geweest: de voogdij en de feodaliteit (13). Aangezien de hertog de oppervoogdij over de kloosterinstellingen in zijn gebied uitoefende was elke uitbreiding van het kloosterareaal indirect een vergroting van zijn macht. En bijna alle monastieke instellingen in het hertogdom, zoals St. Truiden, Floreffe /Postel en Averbode, hadden bezittingen in het huidige Noord-Brabant (14)! Door pariage-contracten af te sluiten met verschillende kloosters wist de hertog deelgenoot te worden in hun ondernemingen en op die manier zijn invloed te vergroten (15). Ook wist hij van kloosterinstellingen die buiten Brabant waren gevestigd bezittingen te kopen of te pachten (16). Naast de uitbreiding van de kloostergoederen werden door Hendrik I ook vele *allodia* gefeodaliseerd of, door usurpatie bijvoorbeeld, in eigen bezit gebracht. In de meeste gevallen betekende het dat de eigenaars hun goederen aan de hertog overdroegen, die ze daarna als suzerain in leen aan de voormalige eigenaars terugaf. Zeer vele, oorspronkelijk "vrije" heren kwamen zo in een feodale verhouding tot de hertog te staan, die een dergelijke politiek in eerste instantie vooral in de grensstreken voerde (17). Op die manier poogde de hertog de grote rivieren, en dan met name de Maas, onder controle te krijgen. Tegelijkertijd versterkte hij op die manier Orthen- 's Hertogenbosch en maakte hij een einde aan het isolement van dit gebied (18). Al in 1191 droeg de heer van Cuyk het Land van Herpen, bestaande uit de heerlijkheden Herpen en Uden, aan de hertog op en ontving ze daarna weer als een leen terug (19). Een volgend succes was de overdracht aan de hertog door de heer van Breda van zijn zeer uitgestrekte bezittingen. Vermeerderd met grote woeste gebieden kreeg de heer van Breda zijn voormalige eigendommen als feodale goederen terug. Op die manier ontstond de hoge heerlijkheid Breda-Bergen-op-Zoom (20).

Dit bleek een geduchte versterking van de positie van de hertog en een eerste slag voor de invloed van de graaf van Holland in deze contreien. De hertog verwierf zich hierdoor een uitstekende strategische positie tegen de Hollandse graaf. Een direct gevolg van de versterkte positie van de hertog in deze regio was hoogstwaarschijnlijk de Brabantse tol bij Schakerloo, waarmee de scheepvaart op de Schelde en Striene voortaan werd geconfronteerd (21). En zo volgen tijdens de regering van Hendrik I nog meer heerlijkheden: Tilburg, de van Diederik van Altena afkomstige heerlijkheden Drunen en Waalwijk en een van Boudewijn van Vught verkregen *allodium* dat zich uitstreckte tot aan de Maas (22). Dat de hertog trachtte door deze bezittingen - afgezien van Tilburg - zijn greep op de Maas te versterken is duidelijk. In elk geval wist hij door handig gebruik van het feodale systeem zijn invloed aanzienlijk te vergroten. Ondertussen trachtte hij ook de grens met Luik te versterken, onder andere door de verwerving van Helmond, al vloeide deze verwerving voort uit een koop.

Een factor die de hertog bij de uitbreiding van zijn macht eveneens zeer te stade gekomen is was het bezit van het wildernisregaal. Dit recht betekende dat de houder ervan beschouwd werd als eigenaar van alle grond die geen aantoonbaar particulier eigendom was. Dat waren in de praktijk dus voornamelijk woeste gronden: bossen, moerassen, heidevelden, zandverstuivingen, meren, vennen en - niet te vergeten - de aanwassen van de rivieren. Meestal oefende de hertog dit recht uit door percelen "wildernisse" in erfpacht uit te geven (23). Maar hij kon dergelijke woeste gronden ook bij zijn eigen *allodia* voegen. Als gevolg van de "feodale" politiek van de hertog konden verschillende uit dit gebied afkomstige adellijke geslachten hun machtspositie niet uitbouwen. Families als de Van Tilburgs verdwijnen; Van Herlaer, Van Horne, Van Altena en andere worden teruggebracht tot de status van leenman (24).

Binderen. Tekening van Johan Jacobs, ca. 1920.

Deze machtsversterkende activiteiten werden zonder al te veel problemen en strijd tot een goed einde gebracht. Het elimineren van de invloed van de andere territoriale vorsten ging echter automatisch gepaard met strijd.

De invloed van de bisschop van Utrecht, wiens positie in dit gebied vrij zwak was, was het makkelijkst te breken. De goederen in het bezit van de bisschop gingen of verloren of waren te klein en te ver verwijderd van Utrecht om werkelijk effectief gemaakt te kunnen worden (25). De positie van de bisschop van Luik in het oosten van het strijdtoneel liet Hendrik vooralsnog onaangetast. De heerlijkheid Deurne, verschillende goederen te Geldrop en een aantal dorpen langs de Maas bleven nog geruime tijd Luiks (26). Het was meer naar het zuiden waar de hertog de bisschop van Luik het leven zuur maakte (27).

Aangezien noch van Utrecht noch van Luik veel gevaar te duchten was stemde Hendrik I zijn politiek af op die vorsten die wél in staat waren zijn plannen te dwarsbomen: de graven van Holland en Gelre. Ten opzichte van Holland had Hendrik in 1196 al een goede strategische uitgangspositie verworven toen de heer van Breda zijn leenman werd. Die had hij nodig ook, want de Hollandse graaf Dirk VII wenste uitbreiding van Dordrecht en wilde daarom zijn macht zuidwaarts versterken (28). Een confrontatie met de Brabantse hertog kon derhalve niet uitblijven en daarin bleek Holland de zwakste partij. Dirk kon zijn aspiraties niet in werkelijkheid omzetten, integendeel. Na de Brabants-Hollands-Gelderse oorlog van 1202-1203 was de balans voor Holland volstrekt negatief. Hendriks vredesvoorwaarden waren er op gericht de invloed van Holland te minimaliseren. Dirk moest erkennen Dordrecht en omgeving van de hertog in leen te houden, moest Geertruidenberg en al het land tussen Strijen en Waalwijk afstaan en moest afstand doen van zijn aanspraken op Breda (29). Na 1203 kwam Holland in een successie-oorlog terecht, de Loonse oorlog (30), waardoor de Brabantse positie in de eerstvolgende tijd geen gevaar meer liep. Hendrik kon zijn invloed in het westelijk deel van het huidige Noord-Brabant stabiliseren en consolideren, en zich meer concentreren op de graaf van Gelre, de enig overgebleven grote rivaal.

Conflicten met Gelre waren voor 1202-1203 al aan de orde van de dag geweest. De invloed van de graaf van Gelre in de Kempen was niet het enige conflictverwerkende item. De handelsstad Tiel bijvoorbeeld, nog steeds in handen van de hertog, was een belangrijk Brabants militair speerpunt midden in het gebied van de Gelderse graaf. Daarnaast wilden beide vorsten de grote rivieren controleren (31). Al in 1195 was het tot een botsing gekomen, waarin de graaf van Gelre het onderspit gedolven had. In het na deze strijd tussen de beide vorsten gesloten verdrag speelden bepalingen over de (rivier-) handel een belangrijke rol

(32). De vrede was echter slechts van korte duur. In 1202 trok Otto I van Gelre opnieuw ten strijde, maar werd net als de graaf van Holland tot een vernederende vrede gedwongen. Otto moest allereerst aan de hertog een zeer hoge boete betalen, omdat hij inbreuk had gemaakt op de bepalingen van het in 1195 gesloten verdrag (33). Vervolgens moest de graaf de *unitas* of *eninge* van de Kempen afstaan, evenals zijn rechten op het graafschap Megen (34). Hendik I deed aldus een eerste en succesvolle aanval op de "Kempische" rechten van de Gelderse graaf, die echter nog lang niet uitgeschakeld was (35). Na 1203 werd de positie van de hertog door de toepassing van de reeds beschreven methoden steeds beter, en die van de graaf van Gelre steeds zwakker. Tenslotte leidde dit tot het verdrag van 1231 november, waarin de graaf van Gelre de *comitatus de Roda* (het graafschap Sint-Oedenrode) tegen een betaling van tweeduizend mark Keuls aan de hertog verkocht (36). Na dit verdrag valt er aan de opperheerschappij van de hertog in dit gebied niet meer te tornen.

Als laatste stap in het proces van machtsversterking én als eerste stap in het proces van consolidering en stabilisering van het verworvene volgen dan de stichtingen van steden en vrijheden, waaraan ook een zekere defensieve functie moet worden toegedacht. Zo worden Oisterwijk en Sint-Oedenrode vrijheden, en Eindhoven, en mogelijk ook Helmond, stad (37). Deze plaatsen waren bewust uitgekozen: vrijheids- en stadsrechtverlening was een duidelijke bevestiging van relatieve welvaart in de betreffende plaatsen (38). De verwerving van de voogdij over de abdij Berne in 1235 past ook helemaal in de politiek van consolidering die de hertog in deze contreien voerde, net als de invoering van de Brabantse bestuursorganisatie in de verworven gebieden.

3. ONTWAKEND HELMOND.

Pas in 1222 raakte het gebied waarin rond het midden van de dertiende eeuw de stad Helmond gesticht werd volledig in de hertogelijke invloedssfeer. De verwerving van dit gebied, en de stichting van de stad daarin, moet beschouwd worden als een onderdeel van de hierboven beschreven machtsversterkende activiteiten van de hertog. Helmond werd door de hertog niet in leen uitgegeven maar toegevoegd aan het hertogelijke domein, waardoor Helmond de hertog van Brabant zelf als directe heer kreeg. Waarom dat gebeurde is niet bekend, maar de reden moet mogelijk gezocht worden in de militair-strategische positie van Helmond aan de grens van het Sticht Luik. Alhoewel daar geen enkele aanwijzing voor bestaat werd de hertog als Heer van Helmond hoogstwaarschijnlijk vertegenwoordigd door een rentmeester of meier.

De vroegste geschiedenis van dit gebied is nogal ondoorzichtig. De landschapsvorming hier ter plaatse en het ontstaan van de nederzetting Helmond in relatie daarmee vallen buiten het kader van deze studie. Van Hooydonk heeft hier recent aandacht aan besteed met gebruikmaking van vooral toponymisch materiaal (39). Hieronder zal aan de hand van het beschikbare schriftelijke bronnenmateriaal getracht worden een overzicht te geven van de historische ontwikkeling van het gebied Helmond tot het midden van de dertiende eeuw, het moment dat Helmond ontwaakte uit de sluimering en stedelijke activiteiten ging ontplooiën.

De eerste bron die met Helmond in verband kan worden gebracht is een oorkonde van 1108 augustus 9, waarin bisschop Burchard van Utrecht een landgoed verdeelt, gelegen tussen de Lek en de Linge. Onder de getuigen wordt daar samen met een aantal andere ---*laicos liberos*--- een zekere ---*Hezelonen de Helmund*--- genoemd (40). Steurs noemt hem een vertegenwoordiger van de landadel, zonder daarvoor be-

wijzen aan te voeren (41). Met betrekking tot de historische ontwikkeling van Helmond is deze oorkonde echter nauwelijks van nut. Het enige dat eruit kan worden geconstateerd is dat reeds zeer vroeg in de twaalfde eeuw een toponiem ---*Helmund*--- voorkwam, waarvan echter niet bekend is of het wel op het gebied Helmond slaat (42).

Aan de pauselijke bul van 1179 maart 12 kunnen echter wel een aantal conclusies worden verbonden. Alexander III (1159-1181) neemt hierin de abdij van Floreffe in zijn bescherming en bekrachtigt alle schenkingen die aan de abdij waren gedaan of nog gedaan worden (43). Onder die bezittingen worden genoemd ---*de molen (van) Stipdonk, de hof van Werchina met al zijn aanhangsels, de hof van Lierop met de helft van de kerk en de tiende en met zijn andere aanhangsels, de hof van Helmond met zijn bijhorigheden, het derde deel van de kerk en de tiende van Rixtel*--- (44). In 1179 blijkt dus een ---*curtis de Helmont*--- in eigendom toe te behoren aan de Premonstratenzers van Floreffe. Bekend is dat in de zestiende eeuw de abdij van Floreffe alleen bezittingen had rond de voormalige pastorie van de parochiekerk in de Haghe, ten westen van de rivier de Aa in de omgeving van de huidige Haagstraten (45).

De veronderstelling is derhalve niet helemaal onaanvaardbaar deze *curtis* daar te plaatsen. Nog iets is met zekerheid vast te stellen met betrekking tot deze aan Floreffe toebehorende *curtis*, namelijk de naam van de schenker. In het necrologium van Floreffe vinden we immers vermeld dat op 23 oktober van elk jaar herdacht werd ---*Stephanus, van wie wij hebben het allodium van Helmond*--- (46). Aangezien de enige bezittingen van Floreffe klaarblijkelijk gelegen waren in die Haghe, lijkt het gerechtvaardigd dit ---*allodium*--- gelijk te stellen met de ---*curtis de Helmont*---. Een zekere Stephanus heeft dus een hof als *allodium* aan Floreffe geschonken, en wel voor 1179. Van Hooeydonk gaat ervan uit dat de *curtis*

rond 1155 in handen van Floreffe gekomen is. Onmogelijk is dat niet, maar het is niet meer dan een hypothese (47). Over de omvang van de weggeschonken *curtis* is zeer weinig bekend. Men kan niet stellen dat het hele oorspronkelijk bij de *curtis* horende domein aan Floreffe kwam. De term *curtis* valt in deze tijd immers niet meer samen met een domein als geheel, zoals dat in de elfde eeuw zeker nog wel het geval was. Frenken meende dat de *curtis* zeker niet groter was dan het terrein van de pastorie en de parochiekerk in de Haghe (48). Deze visie wordt niet meer onderschreven. De omschrijving in de pauselijke bul---met zijn bijhorigheden--- wekt de indruk dat het om een terrein van wat grotere omvang ging (49). Stephanus heeft waarschijnlijk een gedeelte van zijn *allodium* hier ter plaatse aan Floreffe geschonken, namelijk de oude centrale hoeve van het domein met een gedeelte van het saalland; de rest van het domein zal eigendom gebleven zijn van Stephanus. Deze behield ook de jurisdictie over het gebied en waarschijnlijk ook de ondervoogdij over zijn voormalige eigendom. Het weggeschenken van het voormalige domaniale centrum impliceert het bestaan van een nieuw centrum in de oudste fase van het onlangs opgegraven "Oude Huys" te herkennen. Vanaf 1100 zijn daar in elk geval sporen van bewoning aangetroffen (50). Waarschijnlijk hebben de domeinheren, de voorgangers van Stephanus (?), het domaniale centrum kort voor 1100 hierheen verplaatst.

De eerstvolgende bronvermelding dateert van 1220 mei (51). Hendrik I bevestigde in deze oorkonde de abdij van Averbode in het bezit van de *curia* Sterksel, en hij doet dat omdat het gelegen was binnen het ---dominium de Helmont---, onlangs in zijn bezit gekomen (52). Volgens Van Boven moet het ---dominium--- geïnterpreteerd worden als een domein met de daar aan verbonden heerlijke rechten (53). Dat is in oorsprong zeker correct, maar gaat voor het begin van de dertiende eeuw niet meer op. De domeinorganisatie is op dat moment al uiteengevallen; er heeft zich een schei-

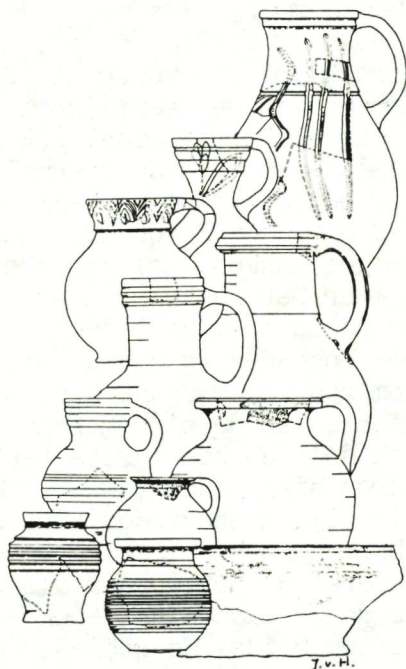
ding voorgedaan tussen het domein zelf en de rechten die daarbij behoren. Wanneer in deze periode sprake is van een *dominium* moet aan een geheel van heerlijke rechten worden gedacht zonder nog enige reële binding te hebben met het domein waaraan die heerlijke rechten in oorsprong gekoppeld waren. De mededeling van Hendrik I het *dominium* van Helmond in handen te hebben gekregen betekent dat hij de heerlijkheidsrechten over Helmond heeft verworven; van wie en hoe is onbekend. Aangezien die rechten zich over een veel groter gebied uitstrekten dan het territorium van het Helmondse "domein" op dat moment - er is sprake van rechten in Sterksel, Hersel, Lierop, Someren en Tongelre - mag verondersteld worden dat het domein zich in oorsprong over een veel grotere oppervlakte heeft uitgestrekt. Onderdelen van die grotere territoriale eenheid zijn in de loop der tijden geësurpeerd door andere heren; de Helmondse domeinheren bleven echter wel de rechten over die gebieden pretenderen. Voor 1220 nu verkreeg Hendrik I de heerlijkheidsrechten in oorsprong behorend tot het Helmondse domein. De uitdrukkelijke vermelding in de oorkonde van 1220 mei van dat *dominium* maakt de veronderstelling mogelijk dat Hendrik I is gaan streven naar een herstel van het *dominium*, dat wil zeggen is gaan pogen deze heerlijkheidsrechten opnieuw ten volle te doen gelden. Die veronderstelling wordt versterkt door het feit dat hij zich in die zelfde oorkonde zeer uitdrukkelijk de voogdij (dat wil zeggen de onder-voogdij) voorbehoudt (54).

Het pas ondekke charter van 1222 september is het laatste charter dat informatie kan bieden over de verwerving van Helmond door hertog Hendrik I (55). Het is een koopcontract, gesloten tussen Hendrik I en Willem van Horne, waarin de eerste tegen een betaling van driehonderd mark Keuls het ---*allodium de Helmont*--- en een aantal andere goederen in de Peel koopt. Tegelijkertijd komt ook de onder-voogdij over de bezittingen van Echternach in datzelfde gebied, die aan Willem toebehoorde, aan de hertog (56). Wat moeten we nu ver-

staan onder dit *allodium* ? Van Boven worstelt daarmee in zijn reeds aangehaalde studie over dit ontdekte charter. Hij betwijfelt of onder het *allodium* het *dominium* verstaan moet worden en komt tenslotte tot twee mogelijkheden, overigens uitermate voorzichtig geponeerd. De eerste mogelijkheid is dat het *allodium* gelegen was rondom de oude burcht van Helmond, het "Oude Huys" in de Haghe. De tweede mogelijkheid is dat met het *allodium* de grond bedoeld zou zijn aan de overzijde van de Aa, waarop de stad Helmond is ontstaan (57).

Laten we nu eerst de situatie in september 1222 recapituleren.

Middeleeuws keramiek uit d'Oude Huys

De ---*curtis de Helmont*---, de oude centrale hoeve van een domein, was in 1179 in bezit van de abdij Floreffe. Er bestaat geen enkele aanleiding te veronderstellen dat de *curtis* door Floreffe verkocht is aan de hertog. In de zestiende eeuw heeft Floreffe immers nog steeds bezittingen in Helmond. Hierboven werd reeds gesteld dat aangezien het oude domaniale centrum weggeschonken werd aan Floreffe er een nieuw centrum moest bestaan, waartoe het niet weggeschonken deel van het domeingoed behoorde. Voor 1220 weet hertog Hendrik I in het bezit te komen van het ---*dominium de Helmont*---, dit wil zeggen niet het domein zelf maar de heerlijkheidsrechten die daar in vroegere tijd aan verbonden waren geweest en die zich over een groter gebied uitstrekten dan over het toenmalige feitelijke territorium van Helmond. In 1222 september verkrijgt hij dan het ---*allodium de Helmont*---, van Willem Van Horne.

De meest waarschijnlijke voorgang is dat Hendrik I nu, na de overname van de heerlijkheidsrechten, het oude "domein", hoezeer territoriaal ook kleiner geworden, overgenomen heeft van de toenmalige domeinheer, die het als een *allodium* in bezit had. Dat wil zeggen het gebied dat door Stephanus voor 1179 niet aan Floreffe was geschonken. Hoe groot dat gebied was is niet bekend, maar het is zeker niet onmogelijk dat het zich ook aan de oostelijke zijde van de Aa uitstreckte. Het zeer hoge bedrag dat de hertog moet betalen als koopsom zou veroorzaakt kunnen zijn door de omvang van het gebied en de bijbehorende goederen in de Peel, maar ook door de zeer grote vesting die door de oude domeinheren hier gebouwd was en die door Hendrik zeer goed in zijn grensverdediging kon worden gebruikt (58). Deze hypothese betekent ten eerste dat Willem van Horne erkend moet worden als Heer van Helmond, ten tweede dat ---*dominium*--- en ---*allodium*--- betrekking hebben op hetzelfde gebied, hetzelfde "domein".

De verwerving van Helmond - het kan niet voldoen-
de worden benadrukt - past volkomen in het kader van
de hierboven beschreven algemene politieke achtergrond.
Het na de hertogelijke verwerving van Helmond gestarte
dan wel geïntensiveerde proces van stadsvorming vloei-
de daaruit eveneens voort. Stimulering van de in po-
tentie aanwezige stedelijke groei was een manier om
het verworven grensgebied Helmond te consolideren. Het
is derhalve zeker niet onmogelijk dat toen de moeilijk-
heden met Gelre "voorbij" waren Hendrik overgegaan is
tot vrijheids- en/of stadsrechtverlening (59). Gege-
vens over de economische situatie in het nieuwe her-
togelijke gebied in de daarop volgende periode zijn
nauwelijks voorhanden. Een zijdelingse aanwijzing be-
staat in die mogelijke stadsrechtverlening. Onderzoek
van Steurs heeft overduidelijk aangetoond dat de her-
tog steden slechts stichtte in gebieden die een rela-
tieve welvaart en economische groei doormaakten (60).
Van Hooydonk maakt het niet onaannemelijk dat er een
agrarische expansie plaatsvond in de vorm van ontgin-
ningen (61). Het gebied Helmond lijkt in de periode
van de hertogelijke verwerving een zeker economisch
groeiproces door te maken, en Hendrik I zal zeker
gepoogd hebben dat proces te versterken.

In 1235, na de dood van Hendrik I, kwam Helmond
als een *allodium* aan zijn dochter Maria van Leuven
(1189-1260). Dat *allodium* bestond toen naar alle
waarschijnlijkheid uit het ---*dominium*---, het ---
allodium---, de tegelijkertijd daarmee aangeschafte
goederen in de Peel, de voogdij over de bezittingen
van Floreffe in Helmond en die van Echternach in de
Peel en een aantal woeste gebieden door toepassing
van het wildernisregaal bij Helmond gevoegd. Deze
laatsten waren onder andere gelegen in de omgeving
van Binderen.

Maria moest het werk van haar vader voortzetten:
het gebied economisch en politiek stabiliseren en
consolideren. In dat proces kon de cisterciënzerin-
nen-abdij *Locus Imperatricis*, door Maria in de pe-

riode 1237-1246 gesticht, eveneens worden aangewend (62). De stadswording van Helmond haperde, zeker na Maria's dood, maar zonder de hertogelijke stimulan- sen was Helmond waarschijnlijk nooit ten volle ont- waakt uit een langzaam voortgaand agrarisch ontwikke- lingsproces. De stad Helmond was een creatie van de hertog van Brabant, en voor de eerste bloei van de stad heeft die waarschijnlijk ook de belangrijkste bouwstenen geleverd.

NOTEN.

(1) Zie voor Hendrik I en de door hem gevoerde politiek G.SMETS, Henri I. Duc de Brabant, 1190-1236 (Bruxelles 1908).

(2) Voor de voogdij: W.NOLET en P.C. BOEREN, Kerkelijke instel- lingen in de middeleeuwen (Amsterdam 1951), 101-102. Toekenning daarvan aan de Brabantse hertogen: P. AVONDS, Brabant en Lim- burg 1100-1403, in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden II (Haarlem 1982), 452-482, aldaar 457; J. DHONDT, Het ontstaan van het hertogdom Brabant, in: Brabants Heem 6 (1953) 74-80. Ook in: J.F. NIERMEYER, Neder-Lotharingen en Friesland in de nadagen van het rijksgezag, 1125-1196, in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden II (Utrecht et al. 1950), 94-117, aldaar 100-103

(3) A.C.M.KAPPELHOF, Institutionele structuren: in het noord- oosten van Brabant: de Meierij van Den Bosch, in: organisatie en indeling van de Kempen op politiek en religieus gebied tij- ders het Ancien Régime (Tilburg 1981), 9-30, aldaar 14. Volgens I.H. GOSSES en R.R. POST, Handboek tot de staatkundige geschiede- nis der Nederlanden. I. De middeleeuwen ('s Gravenhage 1979) 77, behoorde Orthen al ver voor 1100 tot de bezittingen van de gra- ven van Leuven.

(4) H.P.H. CAMPS (uitg.), Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. I. De Meierij van 's Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert) ('s Gravenhage 1979) (Voortaan ONB I), nr.39, 61-62 (1138); nr. 44, 68-70 (1145); etc.

(5) AVONDS, 457.

(6) L.PH.C. VAN DEN BERGH, Handboek der middelnederlandsche geo- graphie ('s Gravenhage 1949), 246, stelt dat in 1106 met het Markgraafschap Antwerpen ook Toxandrië, het huidige Noord-Braban in de macht van de graaf van Leuven kwam. Dit is echter hoogst discutabel. In het noorden bezaten de hertogen de Veluwe in leen van de bisschop van Utrecht maar hun macht over dit gebied kan o zijn hoogst nominaal geweest zijn. VAN DEN BERGH, 167, 248.

(7) AVONDS, 457

(8) ONB I, nr.26, 39-42 (997); nr. 96, 160 (1202).

(9) J.A.E. KUYLS, De landsheerlijkheid van Gelre en Zutphen tot 1423, in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden II (Haarlem 1982), 324-345, aldaar 329-330. Voor de invloed van de graaf van Gelre in het latere Noord-Brabant zie W. STEURS, La région entre Dommel et Peel (Brabant septentrional). Peuplement rural, géographie politique et création de villes, 1200-1400 environ, in: Revue Belge de Philologie et d'Histoire 60 (1982) 791-808.

(10) VAN DEN BERGH, 247-250.

(11) KAPPELHOF, 14-15.

(12) AVONDS, 458.

(13) M.W. van BOVEN, Een onbekende oorkonde van 1222 betreffende Helmond, in: Brabants Heem 27 (1984) 2-14, aldaar 7,

(14) Aan de genoemde kloosters worden heel wat schenkingen gedaan, waarbij Hendrik zelf ook niet onbetuigd bleef. Zie bijvoorbeeld ONB I, nr. 88, 148-149 (1196-1198); nr. 107, 176-177 (1212); nr. 112, 181-182 (1215); nr. 134, 203-206 (eerste kwart dertiende eeuw) nr. 146, 218-219 (1228); nr. 161, 237 (1232); nr. 152, 237-238 (1232); nr. 164, 239-240 (1233) etc.

(15) M.W. VAN BOVEN, Helmond als stad. Een schets over de wording, in: J.J.F. de Waal (red.), De Vlasbloem. Historisch Jaarboek voor Helmond IV (Helmond 1983), 99-116, aldaar 101.

(16) Bijvoorbeeld ONB I, nr. 93, 157-158 (1201): Hendrik pacht van de Henegouwse abdij Crespin het allodium Empel, waardoor hij een strategisch belangrijk gebied aan de Maas in handen kreeg. De hertog steunt overigens niet alleen die kloosterinstellingen waarover hij de voogdij uitoefent. Ook de cisterciënzer abdijen, die zeer rijk aan bezittingen waren, maar in theorie geen voogden accepteerden, verkregen zijn volledige steun. Alle cisterciënzer abdijen waren door het Generale Kapittel van hun Orde namelijk verplicht van de landsheer een belofte van bescherming te vragen. Voor de verdediging van hun bezittingen waren deze kloosters immers volledig afhankelijk van de hertog en derhalve kon deze in ruil steun en "trouw" verwachten. Dit gold ook, en in nog sterkere mate, voor de vrouwenabdijen naar de gewoonten van Cîteaux.

(17) VAN BOVEN, Een onbekende oorkonde, 7.

(18) Hendrik I had op zijn landgoed te Orthen in 1195 uit militaire en handelsoverwegingen de stad 's Hertogenbosch gesticht. Vanuit de stad probeerde hij het noordoosten van het tegenwoordige Noord-Brabant in handen te krijgen. Zie R. van UYTVELD, Aspecten van de middeleeuwse stadsgeschiedenis in het noorden van het hertogdom Brabant: het recht van Leuven en 's Hertogenbosch, in: Plaatsbepaling van het historisch onderzoek betreffende Noord-Brabant (Tilburg 1982), 17-23.

(19) KAPPELHOF, 15.

(20) DHONDT, Het ontstaan, 84.

- (21) VAN DEN BERGH, 248. De eerste vermelding dateert van 1213.
- (22) Voor Tilburg: ONB I, br. 120, 188-189 (1203-1222).
 Voor Drunen en Waalwijk: ONB I, nr. 155, 230-231 (1232).
 Voor de overeenkomst met Boudewijn van Vught: ONB I, nr. 160, 236-237 (1232).
- (23) KAPPELHOF, 16.
- (24) KAPPELHOF, 16; STEURS, La région, 799
- (25) KAPPELHOF, 15.
- (26) En wel tot 1288 toen Deurne en de dorpen langs de Maas overgedragen werden aan het hertogdom. ONB I, nr. 423, 535-536 (1288).
- (27) J. BAERTEN, Luik en Loon, in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden II (Haarlem 1982), 483-498.
- (28) H.P.H. JANSEN, Holland, Zeeland en het Sticht, 1100-1433, in: Algemene Geschiedenis der Nederlanden II (Haarlem 1982) 282-323, aldaar 292.
- (29) JANSEN, Holland, 292; DHONDT, Het ontstaan, 84.
- (30) JANSEN, Holland, 292-293.
- (31) KUYLS, 330.
- (32) ONB I, nr. 83, 141-143 (herfst 1195).
- (33) ONB I, nr. 97, 161-162 (1202-1203)
- (34) ONB I, nr. 99, 163-166 (1203). In een verdrag, slechts als concept bewaard gebleven (ONB I, nr. 98, 162-163 (1203)), wordt bepaald dat beide vorsten evenveel recht hebben op het Huis te Hese. Otto staat verder aan de burgers van 's Hertogenbosch tolvrijheid toe in het hele graafschap Gelre.
- (35) STEURS, La région, 794-798.
- (36) ONB I, nr. 153, 228-229 (1231). Zie ook: ONB I, nr. 148, 220-221 (1229)
- (37) Respectievelijk ONB I, nr. 150, 222-226 (1230); nr. 166, 241-242 (1232-1233); nr. 165, 240-241 (1232-1233).
- (38) W. STEURS, Les campagnes de Brabant septentrional au Moyen Age. La fondation de la ville neuve d'Oisterwijk par le duc Henri Ier (Louvain-Bruxelles 1974), 65-67.
- (39) J.H. VAN HOOYDONK, Het oudste Helmond, een jonge nederzetting in het oude Peelland, in: M.W. van Boven en J.J.F. de Waal (red.), De Vlasbloem. Historisch Jaarboek voor Helmond I (Helmond 1980), 25-43.
- (40) S. MULLER en A.C. BOUMAN (red.), Oorkondenboek van het sticht Utrecht tot 1301 I (Utrecht 1920), nr. 280, 257-258 (1108).
- (41) STEURS, La région, 800.

(42) VAN BOVEN, Helmond als stad, 101.

(43) ONB I, nr. 71, 116-117 (1179).

(44) Ibidem. ---et molendium Stipedunch, curtem de Werchina cum omnibus appendiciis suis, curtem de Lidorp cum dimidietate ecclesie et decime et cum aliis appendiciis suis curtem de Helmont cum suise pertinentiis, tertiam partem ecclesie et decime de Ricstelle,---. Zie ook ONB I, nr. 75, 122-124 (1182).

(45) A.M. FRENKEN, De kerkelijke tienden van Helmond en Rixtel. in: Bossche Bijdragen 10 (1929-1930) 74-107, aldaar 75.

(46) J. BARBIER, La nécrolohe de l'abbaye de Floreffe, de l'ordre de Prémontré, au diocèse de Namur, in: Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique 13 (1876) 5-71, 190-287, aldaar 264: ---Stephani de quo habemus allodium de Helmond.

(47) VAN HOOYDONK, Het oudste Helmond, 37. Voor de bewijsplaats ONB I, nr. 58, 93-95 (1155). In deze oorkonde bevestigt de bisschop van Luik Hendrik van Léez de schenkingen die Gerard van Weert en Godfried van Oorbeke aan de abdy Floreffe hebben gedaan. Deze schenkingen bestonden uit de bezittingen te Lierop, die later worden vermeld in de pauselijke bul van 1179. Als een van de getuigen wordt in deze bisschoppelijke oorkonde een zekere Stephanus vermeld. Of het dezelfde Stephanus is die de ---curtis de Helmont--- geschonken heeft is onbekend, en eveneens of rond hetzelfde moment de schenking van Stephanus aan Floreffe plaatshad. Het niet vermelden daarvan in deze oorkonde is aan te voeren als argument daartegen. Het veiligste blijft derhalve uit te gaan van de pauselijke bul van 1179 en te stellen dat een Stephanus voor 1179 zijn curtis overgedragen heeft.

(48) FRENKEN, De kerkelijke tienden, 75.

(49) VAN BOVEN, Een onbekende oorkonde, 8.

(50) J.H. van HOOYDONK. Middeleeuwse keramiek uid d'Oude Huys, in: J.J.F. de Waal (red.), De Vlasbloem. Historisch Jaarboek voor Helmond IV (Helmond 1983), 53-97, aldaar 56.

(51) ONB I, nr. 117, 185-186 (1220).

(52) Ibidem.--Cum infra dominium de Helmondt, quod nuper ad nos devenit---

(53) VAN BOVEN, Een onbekende oorkonde, 9.

(54) Te veronderstellen op grond van de oorkonde van 1220 mei dat Heribert van Heeze eigenaar zou zijn geweest van het dominium lijkt wat te vergaand. Het feit dat Sterksel zijn allodium was bewijst niets. SMETS, 94 noot 3.

(55) VAN BOVEN, Een onbekende oorkonde, 11-12.

(56) Voor Van Horne en zijn familie zie VAN BOVEN, Een onbekende oorkonde, 11-12. De omschrijving van het charter luidt als volgt:

Tenore presentium notum facimus inter nos et Willelmum de Horne talem intervenisse compositionem quos pro allodio de Helmont et aliis bonis que in confinio quod Pedel dicitur se habere dicebat centum et quinquaginta marcas Coloniensis ei dabimus a festo beati (R (e.))milii infra annum et alias centum et quinquaginta ab eodem festo ad duos annos---. Voor de voogdij: --- De advocatia que habetur et alio onere sibi homi (n. um) prestabis. ---.

(57) VAN BOVEN, Een onbekende oorkonde, 10.

(58) Voor een omvang van die burcht zie J.H. VAN HOOYDONK, "D' Oude Huys" en "Den Borch" te Helmond. Een tussentijds overzicht, in: Het Brabants Kasteel 6 (1983) 16-36.

(59) Een bevestiging van een vrijheids- of stadsrechtverlening aan Helmond bezitten we niet. Exacte datering van de stichting van de stad is niet mogelijk. In 1241 is voor de eerste maal sprake van ---scabini de Helmont--- (ONB I, nr. 192, 271-272 (1241)). Die vermelding is onvoldoende om te stellen dat Helmond op dat moment stad was. Dat is in principe ook het zegel dat uithangend aan het charter bevestigd is. Hoewel het zwaarbeschadigde zegel een pothelm vertoont - een zegelteken gelijk aan dat wat op latere stadszegels voorkomt - is dat niet voldoende bewijs om te stellen dat het dus een stadszegel is. Het randschrift dat uitsluitel had kunnen bieden is door de beschadiging niet meer te lezen. Dit laatste tegen VAN BOVEN, Helmond als stad, 113-114, noot 28. Blijft de vermelding in het charter van 1256 juni 14 van ---oppidum de Helmont---, wat het eerste rechtstreekse bewijs is dat Helmond stad is. Een stadsrechtverlening rond 1230, tegelijk met Eindhoven, mag echter met de politiek van Hendrik I voor ogen, zeker geen onmogelijkheid worden geacht.

(60) Zie noot 38.

(61) VAN HOOYDONK, Het oudste Helmond, 32-36

(62) Zie hoervoor G.J. VAN BUSSEL, Het stichtings- en incorporatieproces van de cisterciënzerabdij Locus Imperatricis (Binderen bij Helmond, 1237-1246, in: Cîteaux Commentarij Cistercienses. Revue d'histoire cistercienne 38 (1987) (ter perse).

Scheepstal

Jan Zeeuwen.

Tussen de Leonarduskerk en de Scheepstalbruggetjes over de Aa, was vóór 1945 een niemandsland van velden, struiken, bosjes en smalle paden. Bovendien enkele boerderijen met 't Speulheuske, als opmerkelijk restant uit het verleden.

Dit in 1779 gebouwde 'heerehuysje of 't koepel' was een schepping van notaris en stadssecretaris Pieter de Leeuw, die de regentschap waarnam van 1754-1786. Het diende als onderkomen voor Pieter de Leeuw met zijn vrienden, als de jacht geopend was en het gezelschap even wilde rusten of zich verwarmen. Het stond op de grond van de voormalige hoeve van Abdijs Binderen, "De Pannehoeve". De Abdijs Binderen, het Cisterciënzer Klooster van Adellijke vrouwen, in het verleden meermalen gebrandschat door krijgsglieden van de Oranje's, doch herbouwd in het begin van de 17e eeuw.

Dat alles mocht echter niet baten, want na de Vrede van Munster in 1648, werd het op last van de (protestante) Staten Generaal gesloten en de kloosterlingen verjaagd. Een donkere bladzijde in Brabants geschiedenis was begonnen. Anderhalve eeuw van geloofsvervolgung wachtte, een periode van decreten en plakkaaten, die vaak de uitoefening van onze katholieke godsdienst door priesters of gelovigen verbood of danig bemoeilijkte. In de tachtiger jaren van de 18e eeuw echter ontwaakte het Brabants zelfbewustzijn. Omdat de Meierij en onze stad het toen meer dan beu waren te dansen naar de pijpen van het protestante westen, verenigden invloedrijke stadgenoten zich in de 'Patriotten', een beweging die zich afzette tegen de Oranjegezinden, de aanhangers van het Oranjehuis. Te lang was Brabant Generaliteitsland geweest en onderworpen aan een gezag, dat uitoefe-

ning van de godsdienst verbood, enorme belastingen hief en economisch geen hand uitstak, om ons te laten delen in de welvaart van het rijke westen. Die onderdrukking had anderhalve eeuw geduurd en de rekening zou spoedig worden gepresenteerd, vooral in de tachtiger jaren.

Die ontevredenheid uitte zich in 1785, toen ook in onze stad relletjes voorkwamen en de ruiten van president-schepen van Hogerlinden en stadssecretaris Pieter de Leeuw 's nachts werden ingegoooid. Vooral in dat jaar breidde de onrust zich over de hele provincie uit en overal, ook in onze stad, werden exercitie-geenootschappen opgericht. Op de vergaderingen van die beweging werd wapenonderricht gegeven door o.a. een zekere Bragard, geboren in het Brabantse Grave.

De verontrusting van de Hollandse regenten was groot en de Raad van State nam op 30 december 1785 een resolutie aan, waarin de bevolking van de Meierij werd uitgenodigd grieven kenbaar te maken. Op 23 juni 1786 was het zover en een Memorie van 62 pagina's, werd aan de Raad van State gezonden. In het aparte Helmondse deel werd gewezen op de treurige toestand van handel en industrie en de gelden, die soms voor de uitoefening van de godsdienst moesten worden betaald aan de Hervormde predikant. De Memorie van de vier Brabantse Kwartieren vermeldt: *".....al zijn zware arbeid kan hem geen boter op zijn brood geven, schaars wat spek, genoegzaam nooit vleesch, geen bier, geen behoorlijk kleeding of ligging. Men ontmoet inde gevangenhuisen veel minder tekort, dan in de huisgezinnen van Meierijsche ingezetenen"*. Dat was in 1786.

Deze 'hongersnood' was niet tijdelijk, maar door de eeuwen heen. Geen wonder dat vis- en jachtrecht vaak werden overtreden. Dat behoorde in onze stad de heer van Helmond toe, ook in het gebied tussen de huidige

Leonarduskerk en de Aa. Bovendien op de binnenwateren in Helmond: de Oude Aa, de Aa en de Ameide. En omdat vooral de Aa "*seer vischrijk*" was en tevens de Elschotvijver, op de heide tussen Helmond en Deurne, was dit voedsel voor de inwoners vaak een welkome aanvulling op hun schraal rantsoen: Op de Aa b.v. rivierkreeften en zeehaantjes; op de vijver karpers. Soms werd het recht op vissen verpacht. In 1490 b.v. voor jaarlijks 150 karpers. Aan deze onrechtvaardige toestand kwam door de gevolgen van de Franse revolutie in 1794 een einde. Het jachtrecht bleef echter voorbehouden aan de bezittende klasse. Overtreding, door stroperij, werd flink bestraft en in de vorige eeuw bedroeg boete vaak een half weksalaris. Omdat het gebied tussen Wissen en Scheepstal wemelde van hazen en konijnen, was het voor onze mensen vaak zaak om uiterst behoedzaam te zijn... Zodat menig illegaal konijn vaak het haasje was.

Die stroperij speelde zich ook wel eens af op het grondgebied van het Gulden Huis, een kasteeltje, dat tegen de Aa en de huidige Rioolwaterzuiveringinstallatie was gelegen. Het was een van de kleinere kastelen, waaraan onze Meierij zo rijk was. Eerste eigenaar was ridder J.v.Haisbain. Maar ook de Helmondse juffrouw Maria Petronella Bots zetelde er vanaf 1815 toen zij de burcht kocht. Laatste eigenaar was de Aarlese klokkengieter A.E.Fritsen, die het in 1883 liet slopen, omdat het zeer vervallen was. Immers het was in de periode 1794-1814 zeer verwaarloosd en bij de sloop was het erg vervallen.

Vlak langs het Gulden Huis liep, over een zandweg, in 1747 een postchaise, een rijtuig met post, die via 's-Hertogenbosch op Helmond voer en vandaar naar Maastricht. Een halve eeuw later in 1793, was de westelijke richting ontsloten; t.w. een beëdigde postbode was aangesteld, die te voet de verbinding met Eindhoven onderhield. Dat betekende 3 uur gaans, vaak over mulle zandwegen. Naar Uden was dat 4 uur

en naar het zuiden, Asten, duurde het 2 uur. Toen de Zuid-Willemsvaart, 1822-'26, klaar kwam, was er een enigszins begaanbare weg langs voor rijtuigen en voetgangers. De verbinding met 's-Hertogenbosch was dus iets verbeterd, ofschoon veel vervoer, ook toen, eerst via Eindhoven liep en vandaar naar 's-Hertogenbosch, want die weg was stukken beter. De grote ontsluiting van onze stad zou veel later beginnen.

REEDS MÉÉR DAN EEN EEUW!

DRUKKERS SINDS 1872

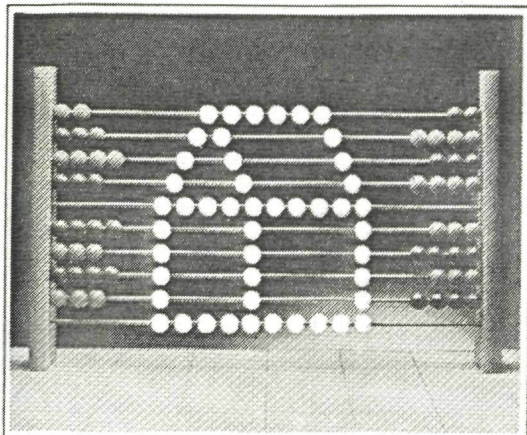
DE REIJDT-SIMONS BV

DRUKKERIJ

KANTOORVAKHANDEL

KROMME STEENWEG 35 - HELMOND

TELEFOON 04920-22330

Bij een hypotheek met een variabele rente betaalt u nooit meer dan de geldende marktrente. Aanpassingen vinden geleidelijk plaats. Stijgt de marktrente, dan betaalt u meer. Daalt die, dan worden uw hypotheeklasten lager.

U kunt bij de Variabele Rente Hypotheek onbeperkt boetevrij aflossen.

Bovendien kunt u meestal de afgeloste bedragen opnieuw opnemen zonder notariskosten.

De Variabele Rente Hypotheek van de Rabobank biedt u maximale vrijheid.

Een grote mate van vrijheid dus.

De huidige variabele rente is aantrekkelijk laag en bedraagt bij

gemeentegarantie en maandbetaling **6,5%**

Dit is een van de vele hypotheekmogelijkheden van de Rabobank.

Maak daarom een afspraak met onze hypotheek-adviseur. Hij geeft u advies op maat en kan u precies vertellen wat de voorwaarden van uw eigen Rabobank zijn.

Rabobank
geld en goede raad